

A nevelésről

(A Magyar Pax Romana 2012. évi Békés Gellért Emlékelőadásra, nov. 15., Corvinus Egyetem)

Amikor magunk elé idézzük Micimackót, a csekély értelmű medvebocsot, amint fejét két nagy mancsa közé szorítva azon kezd tanakodni, milyen az, ha valaki nem Micimackó, hanem egy más valaki: akkor egy nagyon fontos folyamatnak tanúi vagyunk. Ennek a folyamatnak születése, majd további fejlődése, olyasmi, aminek valamennyiünknek kulcsszerepe van.

Épp ezért kulcskérdése az emberi kapcsolatok minőségét tudatosan vagy akár nemakarva mindenképp alakító nevelésnek is. A nevelés minőségének fokmérője, hogy mennyire képes mások személyének érzékelését, az empátiát serkenteni, fejleszteni és támogatni, és mennyire járul hozzá ahhoz a nevelési folyamathoz, melynek eredményeképp ez a készség érzékenyen, értelmesen és termékenyen működni képes.

Persze ahhoz, hogy Micimackó a másvalakiség problémájára ráébredjen, előbb az kell, hogy önmagáról, mint személyről, mint Micimackóról, az élővilág egyedéről valami képe legyen, érezze - ha egyelőre nem is tudja megfogalmazni-kicsoda is ő, kicsoda az a Micimackó, az, akit ő gondolatban úgy szólít, hogy én. Nyilvánvaló, hogy az identitás szintje alatt empátia sincs. Korosztályom tapasztalhatta, hogy a személyek tömegé olvasztása, illetve ennek kísérlete, a rendszer deklarált értékrendjét meghazudtolva, korántsem az empátia, a kölcsönös megértés és belátás valamint az együtt működni tudás ideális táptalaja volt. Hasonlóképp tapasztalhatjuk, hogy az egocentrikus életvitelt szentesítő, az együttérzést elsorvasztó társadalmakban hogyan sérül, korcsosul, hogyan válik képlékennyé és labilissá az egyén érzete, éntudata is. Valójában empátia és identitás csakis együtt, egymással kölcsönösen összefüggő minőségként értelmezhető.

Oktatásról és nevelésről többnyire külön, egymástól szétválasztva beszélünk, így mondjuk: oktatás és nevelés. Holott az oktatás mi más lehet, mint a nevelés egyik (bár rendkívül fontos) eszköze illetve részterülete? Az ismeretek ugyan mi másra valók, minthogy a személyiség egészébe szervülve és beleépülve általa és belőle értelemben, világlátásban, emberiségben növekedhessünk? Az iskola azzal, hogy oktat, s főleg azzal, hogy hogyan oktat, mindig nevel - igazából csak az a kérdés, hogy mi vé. Ha az ismeretek szervesen, mennyiségi halmozását és az emésztetlen tananyag "felmondását" öncéllá teszi, ahogy az napjainkban szokássá vált, egyfajta, a személyt negligáló tárgyává alázó nevelés ez is.

Ezzel szemben szeretném hangsúlyozni a különbséget nevelés és szocializáció egymással nem azonos fogalma között. Kissé summázva fogalmazva nevelésnek az egyetemes emberi értékekre hangoló mintaadást nevezem, míg a szocializáció történeti, szociokulturális értelemben meghatározott, kor, korszellelem, réteghelyzet függvénye, és az így adott konkrét viszonyokhoz alkalmazkodó attitűdöt és konkrét szociális szerepek tanulását segíti elő. A gyakorlatban a kettő többnyire lehetetlen egyetlen határozott tollvonással szétválasztani. Egyrészt, mert az egyetemes értékek mindig konkrét korban, közegekben és viszonyok közt működnek, másrészt, mert vegytisztán értékvezérelt magatartás a gyakorlatban nemigen van, csupán jól-rosszul elkeverve szocializációnk sajátosság elemeivel (melyek nem mindig, és nem is feltétlenül pusztán negatívok). Ugyanígy olyasféle szocializáció, melynek az egyetemes emberi értékekhez abszolút semmi köze, ugyancsak elég ritka, noha példa, és nemcsak a társadalmak alvilágának rétegeiben, egyre több és sűrűbben akad. Nevelés és szocializációt tehát az életben jobbjára karöltve jár, inkább csak arányok különböző egyénenként és közegekenként. Mégis bár a határ sokszor teljesen észrevétlen ez az arány mégis lényeges.

Az iskola hasonlóképp a család is nevelés és szocializáció közös, komplex színtere. Optimális esetben a két elem viszonya harmonikus, egymást életszerűen, értelmesen egészíti ki. Csakhogy ez az idilli harmónia ma már inkább csak álmainkban él. Minél nagyobb a távolság az egyetemes emberi értékek és az adott társadalom gyakorlata közt, nevelés és szocializáció annál inkább eltávolodik. Különösen áll ez az iskolára, mely szükségességképp, mindig, mindenütt az adott társadalmak tükörképe volt, s ezek igazolását szolgálja és prezentálja - többnyire verbálisan deklarált, normáival, eszményeivel ellentétes- elvárt, preferált és támogatott gyakorlata is.

Ezért az iskolára jellemzőbb a szocializáció túlsúlya, sőt túltengése, mint egyetemes emberi értékeinké. Igaz hogy ezek, réteghelyzettől, szociokultúrától függetlenül, gyakran idegenek a családoktól is, mégis inkább a család az ahol az ilyesfajta értékrend legalább szórványosan tovább adhatók.

Ezért is nehéz helyeselnünk, hogy az iskola egyre inkább a család hatását kiszorítva a nevelés (és a gyerek napjának szinte egészére) jelent be egészére igényt.

Nemrég beszélgettem egy 8 éves kislánnyal, akinek súlyos beteg rokkant nyugdíjas édesanyja naponta megküzd azért, hogy ők ketten legalább a tisztességes szegénység színvonalán létezhesse. A gyerek ragyogó szemmel magyarázta az iskolából hazatérőben, hogy a szegényeknek büdös szaga van. Szemléltetést roppantul büszke volt rá, hogy iskolája mérvadó köréhez most már ő is sikeresen alkalmazkodik (meg kell itt jegyezni, hogy legszegényebb osztálytársai sokszor csakugyan mosdatlanok, sok család minimális jövedelméből jó, ha szó szoros értelmében vett mindennapi kenyérré telik).

Ezzel a kislánnyal - baj volt már az óvodában is. Édesanyja, több más betegséggel is súlyosbítva, gyengénlátó és nagyothalló. E nem szokványos körülmények közt persze eltért a "szabályostól" egyébként egészséges értelmes kislánnyá fejlődése is (a metakommunikáció jelrendszerének hiányos ismerete és a kommunikáció más egyéb zavarai; a feszültségek levezetése nála épp ezért elsősorban mozgással történt, így a gyerek - iskolai és óvodai mércével mérve - hipermotil, ami személyi anyagában is szerepel mint "rendellenesség").

Ádám egyike azoknak a "tanulóknak", akik az első osztály befejeztével nem kaphattak jutalomkönyvet. A 16 fős osztályban 11 került kiosztásra, így a jutalom megvonása súlyosan sérelmes és megszegényítő. Egyébként a megbélyegzett 5 gyerek mindegyikén láthatók a szociokulturális idegenség stílusjegyei.

Sajnos tévedés azt gondolni, hogy a szóban forgó iskola kivételesen embertelen, vagy hogy az adott tanítónő kivételes antitalentum. Szó sincs róla. Általános jelenség, hogy miközben a szociokulturális különbségek a szocializáció "szabálytalanabb" esetei, a "másság" különböző eredetű, formájú, típusai viharos gyorsasággal szaporodnak, tehát az egyéni, differenciált bánásmódra, a különbségek kezelésére sürgető szükség volna: az iskola - még hozzá a "felzárkóztatást" támla fel ideológiai körítésül (valójában tehetetlenségében, az anyagi és a szellemi feltételek hiányában, valamint elégtelen módszertani kultúrájában kifolyólag egyre görcsösebben és keményebben uniformizál).

Mintha a pedagógia színteréről végképp eltűnne a Micimacó a csekélyke értelmét összeszedve azon próbálgat eltűnődni, milyen az, ha valaki másvalaki, olyan aki számára ez a különös másvalaki jeleni az ént. "...a te ajtódon megyek be veled, hogy a magamén jöhessünk ki együtt". Loyolai Szent Ignác ma különösen aktuális szavai ezek.

Ha jól emlékszem, 1974 körül Csáky Mihály fogalmazta meg elsőként nyilvánosan, a széles körű megbotránkoztatást produkálva, hogy a kulturális nivellálást nem azt szolgálja, hogy az iskola egységes műveltséganyagot közvetít. Ellenkezőleg: ezzel azok előnyét gyarapítja, akiknek szociokulturális háttere és szellemi anyanyelve leginkább egybeesik avval az anyagával, amit az iskolai oktatás egységesen nyújt. Ahol - mint nálunk is - nagyok a társadalom egyes rétegei közötti kulturális különbségek, ott, a szándéktól tökéletesen függetlenül az eredmény az erősödő társadalmi szelekció lesz. De bár ezt a valóság csakhamar igazolta, intő szava, sok más elfogulatlan szakemberével egyetemben mindmáig elégtelen visszhangra talált.

Iskoláinkban már a 60-as, 70-es évek táján - attól kezdve, hogy a korábbi kezdetleges közoktatás a primitíven vonalas tankönyvek garmadája, némileg korszerűbbel és nívósabbal cserélődött fel (miközben az elavult, a frontális oktatásra korlátozó metodika megmaradt érintetlenül) - a pedagógus helyzete és nivelláló helyzete egyszeriben válságossá vált. A mezőny olyan mértékben széthúzódott, a szóródás akkora volt, hogyha a tanár az osztály "felének" magyarázott, a többség egyáltalán nem értette meg, ha pedig a "gyengébbeket", az osztály másik része a dögunalom karjaiba dőlt. A probléma látszólagos, de közkeletű megoldásaként, az igényesebb a különbségekhez igazodó differenciált módszereket megkerülve, az elvben egységes rendszeren belül spontán módon "jobb" és "gyengébb" osztályok és iskolák különültek el, melyekben ugyanazt az anyagot tanulták, csupán azzal a különbséggel, hogy az egyik ugyanazt jó színvonalon, hatékonyan, a másik hiányosan primitíven, elégtelenül, a gyerekek minimális érdeklődése közepette a kudarcokba befáradva; persze a befogadás mértéke, az eredmény is minimális volt. Fényesen kiderült, hogy a különbözőség nem vállalása se nem nivellál, sem egyenértékű másságokat nem bontakoztat ki, éppen ellenkezőleg: minőségi különbségekké transformálja a szociális különbségeket. Tehát amikor a társadalom más kultúrájú, más háttérű és másik igényű egyéneit, rétegeit nem részesítjük hozzájuk igazodó a standardot innen, efelől közelítő oktatásban, nem őket megszorító, általuk elfogadható műveltséget, csupán egy primitívebb, silányabb "változatot" kínálunk nekik.

Mindemellett - az esélyegyenlőség jelszavait meghazudtolva az így kialakult szelekciót, az egyoldalú iskolai értékrend jóvoltából, jóval kevésbé a személyes képességek minősége sokkal inkább a szociális réteghelyzet határozta meg.

És ennek miérettjein most is tanácsos lenne felelősen elgondolkodnunk - most amikor az integráció egymástól szélsőségesen különböző kultúrájú, háttérű, szükségletű, hajlamú és igényű gyerekeket sodor az iskola falai közt egy kalap alá.

A 70-es években közölt statisztikákból kiderül, hogy a nemzeti jövedelemből a közoktatás részesedése annyira alacsony volt, hogy Magyarország a 3 utolsó közé sorolódott Európa országai között. Ugyanakkor, mikor a korszerű, színvonalas szakember-képzés az ország többé el nem odázható szükséglete volt. Márpedig a színvonalas, differenciált, eltérő igényeket kielégítő közoktatás költséges dolog.

A dilemma, igaz csak látszólagos "megoldásaként" a viszonylag magas kimeneti eredményeket nem az iskola növekvő hatékonysága hozta létre, hanem az előszocializáció, az otthonról hozott kultúra ismeretek, készségek megnövekvő behozatala. Ennek szükségszerű következménye, a szociális szelekció erősödése mellett, ezzel szorosán összenőve, egymást kölcsönösen felerősítve az iskolai értékrend bizonyos rétegek érdekeit egyoldalúan preferáló, és számos más értéket devalváló és elsorvasztó torzulása lett.

Egy alkalommal gyerekek voltak nálam, a víz körforgását, mint az iskolában beléjük táplált kifejezést szajkózták egyfolytában valamennyien. Végülis megkérdeztem, hogy tulajdonképpen honnan hová és milyen módon körforgó a víz,

nem tudták, fogalmuk se volt róla, értetlenül hártották el, így tanultuk környezet órán. Feltettem a gázra egy fazék vizet és megvártuk, míg gőzölni kezd. Aztán elmagyaráztam, hogy a víz halmazállapot változása nagy léptékben hogyan működik. Döbbenet bámultak rám, noha a jelenséget azonnal megértették. Számukra nem ez volt csodálatos, hiszen vizgőzt, felhőt vagy havas esőt láttak eleget, az volt számukra döbbenetes, hogy az iskolában, betanult "ismeretet" az általuk ismert valósággal egyáltalán kapcsolata van.

Számukra mindaz, amit az iskolában kötelezően tanulni kell, valami érthetetlen, irreális, aminek életükben és tudatukban semmi helye nincs. Akár az, hogy itt törtek össze rabigát Hunyadnak karjai, akár, hogy gyöngy az idő, vándoroljunk, fejükben zavarosan anorganikus tömkelegben zúgó, hömpölygő, alaktalanul kaotikus összevisszaság.

Nőttön nő az a tömeg, amely az általunk műveltségnek nevezett akármilyen közegében egyre inkább osztályidegen és mert a művelődés színhelyén kezdettől és folyamatosan frusztrálódik, egyre inkább ellenséges is. Ideje végre felfigyelnünk ennek súlyosbodó veszélyeire.